

โดยสรุปแล้วปัญญาก็คือ ความรู้ที่จะทำให้กิเลสอ่อนแรงลง ซึ่งการที่จิตของเรา เกิดกิเลสขึ้นมานั้นก็เพราะ จิตของเรามันถูก "อวิชชา" (ความรู้ที่ผิดจากความเป็นจริง ของธรรมชาติ) ครอบงำจิตได้สำนึกของเราอยู่ จึงทำให้จิตได้สำนึกของเราเกิดความเห็น ผิด (หรือความเข้าใจผิด) ขึ้นมา ๓ ประการว่า ร่างกายและจิตใจของเรานี้มันมีลักษณะ ๓ ประการ อันได้แก่

(๑) อตตะ ที่แปลว่า ตน, ตนเอง คือเป็นความเห็นผิดว่า ร่างกายและจิตใจของเรานี้มันเป็น "ตัวตนของมันเอง" โดยไม่จำเป็นต้องอาศัยสิ่งอื่นใดมาปรุงแต่ง (สร้าง, ทำ) ให้เกิดขึ้น

(๒) นิจจัง ที่แปลว่า เทียง, อมตะ คือเป็นความเห็นผิดว่า ร่างกายและจิตใจของเรานี้มันเป็นสิ่งที่เทียงหรืออมตะ (คือไม่ตาย) คือหมายถึงมันจะตั้งอยู่ได้ตลอดไปชั่ว นิรันดร

(๓) สุขัง ที่แปลว่า สุข, สบาย คือเป็นความเห็นผิดว่า ร่างกายและจิตใจของเรานี้ ถ้ามันบริสุทธิ์ (คือไม่มีกิเลสครอบงำ) มันจะมีแต่ความสุขหรือสบายเพียงอย่างเดียว โดยไม่มีปัญหาหรือความทุกข์ทางใจและความเดือดร้อนทางกายใดๆเลยตลอดไปชั่วนิรันดร

สรุปได้ว่า อวิชชาหรือความรู้ที่ผิดจากความเป็นจริงของธรรมชาติที่ครอบงำจิต ได้สำนึกของเราอยู่นี้เอง ที่ทำให้จิตของเราเกิดความเห็นผิดขึ้นมาว่า ร่างกายและจิตใจของเรานี้มันเป็นอัตตะ คือเป็นตัวตนของเราจริงๆ และเป็นนิจจัง คือเป็นอมตะ รวมทั้งมีความเป็น สุขัง คือสุขหรือสบาย ซึ่งความเห็นผิดทั้ง ๓ ประการนี้เองที่ทำให้จิตของเราเกิด "ความเห็นแก่ตัว" และเกิด "กิเลส" คืออยากได้สิ่งที่น่าพึงพอใจให้เข้ามาให้ตัวเรา และ ไม่อยากได้หรืออยากทำลายสิ่งที่ไม่น่าพึงพอใจให้ออกไปจากตัวเรา ซึ่งกิเลสนี้เองที่เป็นเหตุ ให้จิตของเราเกิดความทุกข์ (ความเศร้า โศกฯ) ดังนั้นความรู้ที่จะทำให้กิเลสอ่อนแรงลง นั้นก็คือ "ปัญญา" ซึ่งเป็นความเห็นที่ถูกต้องตรงตามความเป็นจริงของธรรมชาติ ที่ตรงข้ามกับความเห็นผิดทั้ง ๓ ประการนี้

แต่ถ้าพระโศคาบันสามารถปฏิบัติอริยมรรคจนมีสติมาดับทุกข์ได้ทันทีที่ท่าน เพลอสติจนเกิดความทุกข์ขึ้นมา ท่านก็จะเลื่อนระดับมาเป็นพระสกิทาคามี ที่หมายถึง ผู้ที่เกิด (ความทุกข์) แค่เพียงครั้งเดียว ซึ่งทั้งพระ โศคาบันและพระสกิทาคามีนี้ท่านก็ยังเป็นผู้ ครองเรือนได้ (คือมีครอบครัว)

ส่วนพระสกิทาคามีที่สามารถปฏิบัติอริยมรรคจนทำลายสัง โยชน์อีก ๒ ตัว คือ กามราคะ กับภริษะได้ ท่านก็จะเลื่อนมาเป็นพระอนาคามี ที่หมายถึงผู้ไม่มีเรือน คือ ไม่ยินดีในความสุขจากกามารมณ์แล้วและท่านมักจะชอบปลีกเร้นหาความสงบ

ส่วนพระอนาคามีที่ปฏิบัติอริยมรรคจนสามารถทำลายสัง โยชน์ขึ้นสูงอีก ๕ ตัว คือ รูปราคะ, อรูปราคะ, มานะ, อุทธัจจะ, และ อวิชชา ได้ ท่านก็จะเลื่อนมาเป็นพระ อรหันต์ ที่หมายถึง ผู้บริสุทธิ์จากกิเลสอย่างสิ้นเชิง

สรุปได้ว่า พระอริยบุคคลก็คือผู้ที่มีจิตที่มีกิเลสน้อยหรือไม่มีเลย และก็มี ความทุกข์น้อยหรือไม่มีเลย ซึ่งพระอริยบุคคลทั้งหลายนี้เรียกว่าเป็นผู้ประเสริฐ ที่ตรงข้ามกับ ปุถุชนที่ยังมีกิเลสอยู่เต็มในจิตได้สำนึกและยังจมอยู่ในความทุกข์ ซึ่งการเป็นพระ อริยบุคคลนี้ไม่ได้เป็นที่การบวชหรือที่สภาพทางกาย แต่เป็นที่จิตใจที่มีกิเลสน้อยหรือไม่มีเลย ดังนั้นแม้ผู้ครองเรือนก็สามารถเป็นพระอริยบุคคลได้ถ้ามีการปฏิบัติตามหลัก อริยมรรคอย่างถูกต้อง

๑๗. กรรมคืออะไร?

ชาวพุทธส่วนใหญ่ (หรือเกือบจะทั้งหมด) ยังมีความเข้าใจผิดว่า "พระพุทธเจ้า สอนเรื่องกรรมเก่า" ซึ่งก็หมายถึงคำสอนเรื่อง "การเกิดใหม่" เพื่อรับผลจากการกระทำ ของเราในชาตินี้ รวมทั้งคำสอนที่ว่า "สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม" ที่ชาวพุทธท่องกัน อยู่จนขึ้นใจ